

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.2.316.733

*Домбровська Юлія Юрївна,
магістрантка факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗАСАДНИЧІ ПОЛОЖЕННЯ ЦІННІСНОГО ПІДХОДУ У СОЦІОЛОГІЇ XX СТОЛІТТЯ

У статті частково проведено аналіз чинників і механізмів, які впливають на формування цінностей і ціннісних орієнтацій, зауважується, що цінності завжди створюють цілісну систему, вони не можуть існувати окремо один від одного.

У статті автор класифікує цінності за різними критеріями. За сферою суспільного життя виділяють наступний ряд цінностей: матеріальні, духовні, нарративні, релігійні. За предметним змістом: економічні, політичні, естетичні; за характером поведінки людини: термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності – засоби їх досягнення); за функціональною основою: схвалювані, заперечувальні; за рівнем соціокультурної системи: традиційні, ліберальні (сучасні), загальнолюдські; також виділяють базові цінності, які формуються в процесі первинної соціалізації особистості.

Закцентовується увага на тому, що ціннісні орієнтації в соціології представляють собою критерії оціночного відношення особистості (групи осіб) до сукупності матеріальних і духовних благ, які розглядаються як предмети (або їх властивості), цілі та засоби для задоволення потреб особистості (групи осіб).

Ключові слова: цінності; ціннісний підхід; класифікація цінностей; базові цінності; ціннісні орієнтації.

У різні періоди формування цивілізації люди трактували блага, чесноти, ідеали як цінності. З XIX ст., коли термін «цінність» отримав концептуальний статус у філософії та науці, його стали приписувати ідеям, предметам, властивостям, ситуаціям, які люди відчувають і вважають за важливе і бажане у своєму житті й одночасно визнають за необхідне, вагоме і обов'язкове для суспільного розвитку в цілому. Аналіз цінностей привертає увагу багатьох дослідників, тому що без аналізу цінностей і ціннісних орієнтацій складно проаналізувати і виявити особливості функціонування та розвитку конкретного суспільства. Не менш важливим є аналіз чинників і механізмів, які впливають на формування цінностей.

Цінностям приділяють більше уваги в кризові і перехідні періоди, тому що саме в такі моменти здійснюється переоцінка цінностей. У кожному суспільстві процес формування цінностей є досить складним, тому зразки цінностей безпосередньо пов'язані з характеристиками суспільства.

Мабуть, спеціальне обговорення тематики, пов'язаної з феноменом цінностей, давно вже назріло для вітчизняної соціологічної спільноти. Нині вже немає жодного сумніву, що ціннісна проблематика загострилася у світі. Це викликано різноманітними кризами, небезпеками, ризиками – економічними, політичними,

екологічними, технологічними. Наслідком зазначених явищ є глобальне поширення невизначеності, невпевненості, розгубленості. За цих умов завдання соціологічної науки полягає, насамперед, у тому, щоб дати грамотну, адекватну діагностику, що відбувається, знайти причину цьому, його спрямованість, практичні вияви і впливи на суспільне життя [3, с. 5].

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій в усі часи привертала увагу дослідників, ця тема не втрачає свою актуальність і сьогодні. У рамках соціально-економічних і соціально-культурних перетворень суспільства дана проблематика набуває особливого значення. Потрібно зауважити, що в умовах зміни і трансформації суспільства з'являються нові соціальні цінності, норми, правила. Зміна певних ціннісних орієнтацій призводить до зростання байдужості, пасивності і девіантної поведінки.

Цінності завжди створюють цілісну систему, вони не можуть існувати окремо один від одного. Разом з поняттям цінності часто аналізують поняття «ціннісні орієнтації». Це більш широке поняття. Ціннісні орієнтації – це важливий елемент структури особистості. Система ціннісних орієнтацій – це сукупність ціннісних орієнтацій, впорядкованих за ступенем їх важливості.

Ціннісні орієнтації – особистісні орієнтації стосовно цінностей тих чи інших спільнот чи

груп: загальнолюдських, національних, класових, професійних; тривкі диспозиції, що регулюють загальну спрямованість діяльності людини стосовно таких цінностей та інших об'єктів високої соціальної значущості; складові вищих рівнів у диспозиційній структурі спрямованості особистості. Вищим рівнем ціннісних орієнтацій є орієнтації світоглядні, що визначають найзагальнішу ціннісну спрямованість пізнавальної, духовно-практичної та практичної діяльності людини, її вищі цілі життя. У процесі пошуку й особливо вирішення питання про сенс життя відбувається інтеграція окремих світоглядних ціннісних орієнтирів у відповідний за формою порівняно цілісний світогляд, що має власну, зокрема ієрархічну, структуру [3, с. 786].

Дослідження ціннісних орієнтацій у соціології привертало увагу багатьох авторів. Про це ще писали Е. Дюркгейм, М. Вебер, Ф. Знанецький і У. Томас, Г. Спенсер, Т. Парсонс, М. Мід, Е. Гідденс, Н. Смелзер, П. Сорокін, П. Штомпка та інші.

Глибокий аналіз з даної проблематики здійснили сучасні вітчизняні науковці, зокрема О. Ручка, А. Здравомислов, В. Бакіров, М. Титма, Л. Сокурянська, О. Балакірева, В. Островський та інші.

Макс Вебер і Еміль Дюркгейм першими почали досліджувати цінності та ціннісні орієнтації, які є представниками функціональної школи в соціології.

Німецький соціолог Макс Вебер вперше ввів поняття «цінність» в науковий обіг. Він зіставляє цінності з соціальною дією, тому що поведінка індивіда стає дією, тільки в разі, коли діючі індивіди наповнюють його суб'єктивним змістом. На його думку, цінності – це ні що інше, як усвідомлений інтерес. Саме інтереси людини спричиняють цінність кожного окремого предмета. Він трактує цінності як історичне явище, що визначається інтересом певної епохи. Зі зміною епохи втрачають сенс та актуальність цінності. Цінності визначають норми взаємовідносин людей та загальний устрій суспільного життя. Він також, як відомо, розробив так званий принцип «свободи від оціночних суджень», реалізація якого ніби забезпечує аксіологічну нейтральність соціальної науки. Вчений загалом не заперечував важливої ролі позанаукових (насамперед, практичних) цінностей у науковому виробництві. Такі цінності, на його думку, впливають на вибір проблеми дослідження, відбір

емпіричного матеріалу, вони можуть бути предметом емпіричної науки, наукової критики, розглядалися у вимірі співвіднесення цілей і засобів. Цінності – це ніщо інше, як ідеальна модель, що відповідає інтересам конкретного суспільства конкретної епохи. Ідеальними типами можуть бути моральні, релігійні, політичні цінності, які, в свою чергу, створюють установки та норми щодо загальноприйнятої поведінки [2, с. 3].

Також до розгляду цінностей звертався ще один класик соціології Е. Дюркгейм. Він розглядав цінності як ідеали, які виступають в ролі основних двигунів поведінкою людини. На основі цінностей формуються не тільки окремо взяті суспільства, а й цілі цивілізації.

Згідно з думкою Дюркгейма, громадська ціннісна система виступає у вигляді сукупності ціннісних уявлень окремих людей. Він вважав, що шкала цінностей незалежна від індивідуальних і змінних оцінок індивідів. Індивіди отримують від суспільства ряд вже усталених цінностей, до яких їм потрібно пристосовуватися. Е. Дюркгейм визначав цінності як «колективні уявлення», які виникли, розвиваються і функціонують на основі людської солідарності. Для нього цінності – це те, що задовольняє потреби людей. Соціальну аномію Дюркгейм характеризує трансформацією цінностей в першу чергу, а також різкою зміною норм, втратою дисципліни і суспільного порядку [4].

Поняття «ціннісні орієнтації» в 20-х роках ХХ ст. ввели відомі американські соціологи, автори праці «Польський селянин в Європі та Америці» У. Томас та Ф. Знанецький [9]. Саме вони перші дослідили ціннісну проблематику емпіричним чином. Автори досліджували життя польських емігрантів, які виїхали з Європи в Америку і виявили залежність їх поведінки в новому соціальному середовищі від власних національних традиційних цінностей і норм. Вони розглядали ціннісні орієнтири саме як соціальну установку особистості, яка також виступає регулятором поведінки індивіда. Ціннісні орієнтації – ключові структурні елементи особистості. Ф. Знанецький визнавав існування індивідуальних цінностей поряд з суспільними.

Для У.Томаса і Ф.Знанецького цінність – «будь-яка річ, здатна викликати імпульс до соціальної діяльності, при розумінні їм соціальної діяльності як найбільш загальної

(інтегральної) потреби (або інтегрального інтересу) людино» [9].

Розробка цінностей як елементів структури особистості належить також американським соціальним психологам, зокрема Дж. Міду, засновнику символічного інтеракціонізму. Т. Парсонс в теорії структурного функціоналізму розглядає цінності як вищі принципи. Ці принципи забезпечують згоду в малих соціальних групах і в суспільстві в цілому, за допомогою конструювання моделі соціальної системи. Згідно Т. Парсонса, відтворення нормативного зразка є однією з функціональних потреб суспільства. Саме цінності відіграють основну роль в підтримці і збереженні зразка, тому що вони є визначальним стандартом, за допомогою якого вибираються цілі дії. Структуру і характер цінностей, які прийняті в конкретному суспільстві, знаходяться в залежності від панівних у ньому уявлень (понять). У своїй концепції про соціальні дії Т. Парсонс пов'язує поняття цінності з ціннісною орієнтацією. Ціннісна орієнтація індивіда розглядається у вигляді прихильності до еталонів, які існують в культурі суспільства. Отже, ціннісні орієнтації дають людині можливість дотримуватися певних правил при відборі з можливих альтернатив [5].

У вітчизняній соціології поняття цінностей з'явилося дещо пізніше, на початку 60-х років. Воно трактувалося як склад соціального рівня спрямованості особистості, пов'язане зі значущими для неї оцінками дійсності: «Ціннісна орієнтація особистості – це установка особистості на ті чи інші соціальні цінності, тобто краще ставлення до певної групи їх, наприклад, установка на працю, навчання, громадську роботу, сім'ю, заробіток і т. ін» [6, с. 156].

З точки зору А. Ручки, люди кожного дня у своєму житті звертаються до цінностей, щоб прийняти певне рішення, здійснити певний вибір, розпочати якусь справу тощо. Питання цінностей особливо помітне в так званих граничних пунктах людської екзистенції, коли йдеться про явища життя і смерті, щастя і страждань, любові й ненависті, набуття ідентичності та її втрати тощо. У виборі професійного шляху, визначенні життєвої мети і завдань, доборі відповідних засобів для їх реалізації люди також спираються на певні ціннісні критерії. У всіх подібних випадках значна роль належить преференційному мисленню людини [7, с. 70].

Згідно з думкою П. Сорокіна, будь-яка культура містить в собі як нічим не пов'язані

явища, так і єдність, всі складові частини якого висловлюють одну головну цінність. Кожна культура має своє аксіологічне ядро. Культура не може розвиватися довго на одному і тому ж ціннісному фундаменті. Переходи від одного типу культури до іншого супроводжуються кризами, ламанням старих зразків і ідеалів, затвердженням нових [8, с. 429].

До поняття «цінності» соціологи звернулися на початку ХХ століття у зв'язку з тим, що з'явилася потреба досліджувати чинники регуляції людської поведінки. Вже з 50-их років минулого століття цінності зайняли одне з пріоритетних місць в теорії соціології, а з кінця ХХ століття почався етап масштабних порівняльних, крос-культурних досліджень.

Класифікують цінності за різними критеріями. За сферою суспільного життя виділяють наступний ряд цінностей: матеріальні, духовні, наративні, релігійні. За предметним змістом: економічні, політичні, естетичні; за характером поведінки людини: термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності – засоби їх досягнення); за функціональною основою: схвалювані, заперечувальні; за рівнем соціокультурної системи: традиційні, ліберальні (сучасні), загальнолюдські; також виділяють базові цінності, які формуються в процесі первинної соціалізації особистості.

У цілому значення цінностей для людського життя полягає в першу чергу у продукуванні і підтримці соціальних зв'язків між людьми, сприянні їхньої ідентифікації, полегшенні орієнтування людей у складних життєвих ситуаціях, створенні атмосфери впевненості у людських взаємовідносинах тощо. Тут, зрозуміло, без впливу механізму виховання не обійтись, але тоді ще більш помітною стає пріоритетна роль цінностей, бо виховання без ціннісних орієнтирів не буває [1, с. 9].

Таким чином, вивчення цінностей є досить важливим, оскільки вони безпосередньо впливають на світогляд людини, її поведінку і життя загалом, адже цінності відносять до ментальних утворень людини, які безпосередньо впливають на її долю. Для соціології важливим є те, як люди нагромаджують життєві цінності, якою мірою вони поширені в суспільстві, яким є їх контекст. З соціологічної призми акцент зосереджений на цінностях, які регулюють взаємини людей, їх поведінку в малих та великих соціальних групах і суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакиров В. С. «Соціологія цінностей сьогодні» Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії : концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві» 2012 року (Київ) / Бакиров В. С., Ручка А. О. Режим доступу: http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/newsfiles/9_sociology_conf_2012_new.pdf
2. Бакиров В. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Х. : Вища школа. 1988. 152 с.
3. Волович В.І. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін. К. : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.
4. Дюркгейм Э. Ценностные и реальные суждения. Социологические исследования. 1991. № 2. С. 3
5. Парсонс Т. О структуре социального действия. 2-е изд. : Академический проект, 2000. 880 с.
6. Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания. К. : Наукова думка, 1987. 156 с.
7. Ручка А. Цінності та ціннісні зміна у сучасному українському суспільстві. Прикладна культурологія і культурні практики. 2015. С. 172-173.
8. Сорокин П.А. Кризис нашего времени. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согамонов : пер. с англ. М., 1992. 429 с.
9. Thomas У, Znanetsky Ф. Methodological notes. The American sociological thought, 1994.

Домбровская Ю.Ю.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЦЕННОСТНОГО ПОДХОДА В СОЦИОЛОГИИ XX ВЕКА

В статье частично проведен анализ факторов и механизмов, влияющих на формирование ценностей и ценностных ориентаций, отмечается, что ценности всегда создают целостную систему, они не могут существовать отдельно друг от друга.

В статье автор классифицирует ценности по различным критериям. По сфере общественной жизни выделяют следующий ряд ценностей: материальные, духовные, нарративные, религиозные. По предметному содержанию: экономические, политические, эстетические; по характеру поведения человека: терминальные (ценности-цели) и инструментальные (ценности – средства их достижения); по функциональному основанию: одобряемые, отрицаемые; по уровню социокультурной системы: традиционные, либеральные (современные), общечеловеческие; также выделяют базовые ценности, которые формируются в процессе первичной социализации личности.

Акцентируется внимание на том, что ценностные ориентации в социологии представляют собой критерии оценочного отношения личности (группы лиц) в совокупности материальных и духовных благ, которые рассматриваются как предметы (или их свойства), цели и средства для удовлетворения потребностей личности (группы лиц).

Ключевые слова: ценности; ценностный подход; классификация ценностей; базовые ценности; ценностные ориентации.

Dombrovska Y.

BASIC PROVISIONS OF THE VALUE APPROACH IN SOCIOLOGY OF THE XX CENTURY

The article partially analyzes the factors and mechanisms that influence the formation of values and value orientations, it is noted that values always create a holistic system, they can not exist separately from each other.

In the article the author classifies values according to various criteria. In the sphere of public life there are the following series of values: material, spiritual, narrative, religious. By subject content: economic, political, aesthetic; by the nature of human behavior: terminal (values-goals) and instrumental (values - the means to achieve them); on a functional basis: approved, negative; by the level of socio-cultural system: traditional, liberal (modern), universal; also the basic values that are formed in the process of primary socialization of the individual are highlight in this research.

Emphasis is placed on the fact that value orientations in sociology are the criteria of evaluative attitude of the individual (group of persons) to the set of material and spiritual goods, which are considered as objects (or their properties), goals and means to meet the needs of the individual (group of persons).

Keywords: values; value approach; classification of values; basic values; value orientations.